त्रिभुवन विश्वविद्यालय

ललितपुर नगरको ज्यापु समुदायको सांस्कृतिक संरचनाः एक भौगोलिक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शाश्त्र संकाय
अन्तर्गत भूगोल विषयको स्नातकोत्तर तहको
आशिंक आवश्यकताको निमित प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधकर्ता
राम लाल महर्जन

केन्द्रीय भूगोल विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाण्डौ
वि.स. २०६२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी र सामाजिक शाश्त्र संकाय

ललितपुर नगरको ज्यापु समुदायको सांस्कृतिक संरचनाः
एक भौगोलिक अध्ययन

शोधपत्र भूगोल विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिको प्रयोजनको लागि स्वीकृति गरिएको छ ।

स्वीकृति गर्ने

विभागीय प्रमुख : … … … …

शोध निर्देशक : … … … …

वाह्य परीक्षक : … … … …

सुपरिवेक्षक : … … … …

२०६२ शोधपत्र परीक्षण समिति

भूमिका

नेपाल सानो मुलुक भएर पनि भौगोलिक विविधताले भरिपूर्ण भएको देश हो । सानो पहाडी राज्य भए तापनि संकृतिमा धनी छ । दक्षिणबाट उत्तरतिर जाँदा जुन किसिमको धरातल उचाइ बढे अनुसार विभिन्न वातावरणमा पशु पंछी रहेका छन् त्यस्तै प्रकारले विभिन्न जन जातिको रहन सहन भेष-भूषा, विभिन्न थरिका मानिसहरुको संस्कृति पाउँदछौ । देशको कुना काप्चामा रहेका जन जातिहरुको आफ्नै किसिमका मौलिक विशेषताहरु रहेका छन् । ती मध्ये नेपाल खाल्डो भनेर चिनिने काठमाण्डौ उपत्यका भित्रका ज्यापुहरुको पनि आफ्नै मौलिक संस्कृति रहेको पाइन्छ । ज्यापुहरुको खास बास स्थल काठमाण्डौ उपत्यका भित्र रहे तापनि काम तथा परिस्थितिले गर्दा उपत्यका बाहिर तथा विदेशमा पनि पुगेका छन् । काठमाण्डौ उपत्यका भित्र मुख्य तीन शहर काठमाण्डौ, ललितपुर, भक्तपुर वाहेक उपत्यका भित्रै यी कीर्तिपुर, पाँगा, भाजंगाल, मच्छेगाउँ, मातातिर्थ, सतुङ्गल, थानकोट, टोखा, मनमैजु, ठिमी, बोडे, साँखु, लुभु, सानागाउँ, गोदावरी, थैब, बर्गा, हरिसिद्धि, धापाखेल, थेचो, बाडेगाउँ, प्याङगा, बुँगमती, खोकना, चोभार आदि ठाउँमा ज्यापुहरु बस्ने मुख्य गाउँहरु हुन् । नेवार बर्गमा मुख्य गरी छुट्टै पहिचान अस्तित्व बोकेर चाडपर्व मनाउँदै आएका यी ज्यापुहरु विशेष गरी मैले ललितपुर नगर भित्रका ज्यापुहरुको थोरै मात्रामा भए तापनि पहिचान वा जानकारी गराउने उद्देश्यले “ **ललितपुर नगरको ज्यापु समुदायको सांस्कृतिक संरचनाः एक भौगोलिक अध्ययन** ” शीर्षक राखी यो शोधपत्र तयार गरेको छुँ ।

यो शोधपत्रलाई दश अध्यायमा विभाजन गरेको छुँ । पहिलो अध्यायमा शोधपत्र सम्बन्धी सामान्य परिचय दिनुको साथै अनुसन्धानको समस्या, उद्देश्य, महत्व, अध्यायनको क्षेत्र, साहित्य समीक्षा र अध्ययनको विधि समावेस गरेको छुँ । दोस्रो अध्यायमा ज्यापुहरु नेवार समुदाय भित्र पर्ने भएको नेवारहरुको सक्षिप्त परिचय दिने प्रयास गरेको छुँ । तेस्रो अध्यायमा ज्यापुहरु बस्ने नगरको बारेमा संक्षिप्त जानकारी दिने प्रयास गरेको छुँ । चौंठो अध्यायमा ज्यापुहरुलाई चिनाउने उनीहरुको परिचय, बसोबास, भेषभुषा, खानपान आदिको बारेमा प्रकाश पार्ने कोशिश गरेको छुँ । पाँचौं अध्यायमा ज्यापु जातिको सामाजिक जीवनको पारिवारिक संगठनको बारेमा प्रकाश पार्नको लागि उनीहरुको परिवार, गुठी व्यवस्थाको साथै उनीहरुमा भएको संस्कारयुक्त प्रथालाई खुलाउने प्रयास गरेको छुँ । छैठौं अध्यायमा ज्यापुहरुको आर्थिक जीवन बारे लेखेको छुँ

। सातौं अध्यायमा धर्म र ज्यापुहरु धर्मप्रति विश्वासको बारे लेख्नुको साथै आजकल उनीहरुले गर्ने गरेको परम्परागत धर्म परिवर्तनको बारे प्रकाश पार्न खोजेको छुँ । आठौं अध्यायमा संक्षिप्त रुपमा ज्यापुहरुले मनाउने विभिन्न चाडपर्व र जात्राहरुको बारेमा लेखेको छुँ । नवौं अध्यायमा ज्यापुहरुको विविध पक्ष अन्तर्गत शिक्षा, स्वास्थ्य, संगीत सम्बन्धी उल्लेख गरेको छुँ । अन्त्यमा परिशिष्ट, ग्रन्थ, विवरणको साथै चित्र (तस्विर) र नक्सा पनि समावेस गरेको छुँ । यो शोधपत्र तयार गर्न अनुमती प्रदान गर्ने त्रि.वि.वि. कीर्तिपुरका केन्द्रिय भूगोल विभागका बिभागीय प्रमुख डा.प्रा. श्री भिम प्रसाद सुवेदी ज्यू प्रति र यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा अमूल्य समय, सहयोग र महत्वपूर्ण मार्ग निर्देशन प्रदान गर्नु भएकोमा श्रद्धेय गुरु डा.प्रा.श्री बिद्या बीर सिं कंसाकार ज्यू प्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता अर्पण गर्दछुँ । ज्यापु सम्बन्धी विभिन्न दाताहरुको उपलव्ध गरी सहयोग गर्नु भएका ज्यापु समाजका सचिव श्री मंगल महर्जन ज्यू प्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछुँ । त्यसै गरी ज्यापुको चाडपर्व र संस्कार सम्बन्धी विशेष रुपले बताई दिएर बिशेष सहयोग गरी दिने मेरी जीवन साथी श्रीमती चिरीमैं महर्जनलाई पनि धन्यबाद दिन चाहन्छुँ । त्यसै गरी शोधपत्र लेखनमा आवश्यक पुस्तकहरु सहयोग गरी दिने छिमेकी साथी श्री काजी मान डंगोल प्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसै गरी शोधपत्र लेख्नमा सहयोग तथा मार्ग निर्देशन गरि दिनु हुने त्रिभुवन विश्व विद्यालय भूगोल संकायका आदरणीय प्राध्यापकहरु प्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता अर्पण गर्दछु । त्यसै गरी अमूल्य समय दिइ शोधपत्रको कम्प्युटर टाइप गरिदिने मेरा छोरा प्रविन महर्जन तथा शोधपत्रका लागि पुस्तकको आकार दिएर महत्वपूर्ण सहयोग गर्ने मेरा छोरा प्रदिप महर्जन पनि धन्यवादका पात्रहरु हुन् ।

अन्त्यमा शोधपत्रमा केही त्रुटी तथा भुल हुन सक्छ । त्यसका लागि माफी माग्दै प्रिय गुरुजन, मित्र साथीहरु तथा पाठकहरुबाट सक्दो सुझाव र सल्लाह दिनु हुनेछ भन्ने आशा राख्दछु । छोटो समयमा आँशिक परिपूर्तिका लागि गरिएको अनुसन्धान भएको कारणले ज्यापू जस्तो विस्तृत रुपमा फैलिएर रहेको दैनिक जस्तो भोज भतेर, चाडपर्व, जात्राहरु तथा सामाजिक, आर्थिक जीवन व्यस्त भएका ज्यापूहरुको विस्तृत अध्ययन गर्न सकिएको छैन । त्यसैले यस छोटो लेखमा लेख्नै पर्ने कुराहरु कतिपय छुटेका हुन सक्छन् । जसलाई यस शोधपत्रमा विस्तृत रुपमा समावेश गर्न सकिएको छैन । पछि पछि गरिने अनुसन्धानहरुमा विस्तृत जानकारी समावेश गरिनेछ भन्ने आशा गर्दछु ।

२०६२ राम लाल महर्जन

बिषय सूची

१.	भूमिका	i
२.	तालिकाको सूची	iii
३.	चित्र र नक्साको सूची	iv
४.	फोटो सूची	v
५.	अन्तर्वार्ता सूची	vi

पहिलो-अध्याय १ - १६

१.	अनुसन्धानको परिचय	१
१.१.	पृष्ठभूमि	१
१.२.	समस्याको कथन	३
१.३.	अध्ययनको उद्देश्य	४
१.४.	अध्ययनको महत्व	४
१.५.	अध्ययनको क्षेत्र र सीमा	६
१.६.	पूर्व साहित्य र समीक्षा	७
१.७.	अनुसन्धान विधि	११

दोश्रो-अध्याय १७-३२

२.	नेवार संक्षिप्त परिचय	१७
२.१.	नेपाल उत्पति वा नेवार जातिको संक्षिप्त परिचय	१९
	क) लोक आख्यान	१९
	ख) नेपालको प्राचिनता	२०
	ग) नेप, नेपाल र नेवार	२१
	घ) मकवानपुरका गोपाली	२४

तेश्रो-अध्याय ३१-५४

३.	ललितपुर नगरको छोटो परिचय	३३
३.१.	भौगोलिक परिचय	३३
३.२.	ललितपुर नाउँको उत्पति	३५
३.३.	नगर भित्र पानीको व्यवस्था	३८
	(क) धुङ्गेधाराको विवरण	३८
	(ख) पोखरीको विवरण	४१
३.४.	पर्यतकीय दृष्टिले महत्वपूर्ण स्थलहरु	४२

३.५. भू-उपयोगको भौगोलिक स्थिति ४२
३.६. ललितपुरमा शिक्षाको स्थिति ४४
३.७. जनसंख्याको भौगोलिक स्थिति ४५
(क) वडागत जनसंख्या तथा क्षेत्रफलको विवरण ४५
(ख) वडागत नेवारहरुको जनसंख्याको विवरण ४७
(ग) नेवार जाति वसोवास गर्ने वडागत टोलहरुको संख्यात्मक विवरण ४९
(घ) नेवार वाहेक अरु जातिहरुको वडागत विवरण ५२

चौंठो-अध्याय ५५-८६

४. ज्यापु परिचय ५५
४.१. परिचय ५५
४.२. बसोबास ६३
४.३. नेवार र ज्यापु ६८
४.४. खानपान ७०
४.५. भेषभुषा ७९
४.६. गहना ८०
४.७. भाषा ८३

पाचौं-अध्याय ८७-१६८

५ सामाजिक जीवन ८७
५.१. परिचय ८७
५.२. नातेदार प्रथा ८९
५.३. परिवार ९३
५.४. गुठी र ज्यापु ९५
५.५. (क) धार्मिक गुठी १००
१. देगु (देवाली) पुजा गुठी. १००
२. नामसन गुठी १००
३. बाहाःपुजा गुठी १०१
४. संल्हु गुठी १०१
५. सिठि नखः गुठी १०१
६. मारी गुठी १०२
७. गुनागु गुठी १०२
८. मंका गुठी १०२
९. धिमेबाजा गुठी १०५
१०. योमाद्यो स्वनेगु गुठी १०६

(ख) सामाजिक गुठी १०६

१. सना गुठी	१०६
२. सिंकाय्गु गुठी	११०
३. बिचा गुठी	११०
५.६. फुकि	११२
५.७. जीवन चक्र	११४
(क) प्रागजन्म संस्कार	११५
१. पुंसवन संस्कार	११६
(ख) जीवन संस्कार	११७
१.जन्म	११७
२.नामाकरण	१२१
३ मचाबु स्ववनेगु	१२२
४.निष्क्रमण	१२२
५.मचा जंक्व (अन्न प्राशन)	१२४
(i) कण्ठशोधन (कथुखाः चाय्के)	१२५
६.निदँ बुदिं (दुइ बर्षे जन्म दिन)	१२५
७.चूडाकर्म (ब्रतबन्ध)	१२६
(i) बुसँखा (जन्म कपाल खौरिनु)	१२६
(ii) ईहि (बेल बिबहा)	१२७
५.८. उपनयन	१३०
क बाह्रा तयगु (गुफा राख्नु)	१३०
ख.कय्ता पुजा (ब्रतबन्ध)	१३४
५.९. विवहा	१३६
क. ग्वे बिइगु (सुपारी लाने/दिने)	१३८
ख. लखा यंकेगु /काय्गु (बिबहा पक्का गर्नु)	१३८
ग. होंकेगु (स्वयँम्बर)	१४१
घ. दुलही लिन जानु	१४२
ङ. ख्वा स्वः वनेगु (छोरीको मुख हेर्न जानु)	१४७
च. दुचाय्केगु (सम्बन्ध गाँस्नु)	१४८
५.१० पारपाचुके (सम्बन्ध विच्छेद गर्नु)	१४९
५.११. जंकु (भिमरथारोहण)	१५२
५.१२. मृत्यु (अन्त्येष्टि)	१५४
क. न्हेनुमा	१६१
ख. दु ब्यंकेगु	१६२
ग. घःसु श्राद्ध (बाह्र दिने श्राद्ध)	१६३
घ. लत्या श्राद्ध (४५ दिने श्राद्ध)	१६५
ङ. खुल्ला श्राद्ध (छ महिने श्राद्ध)	१६६
च. दकिला श्राद्ध (एक बर्षे श्राद्ध)	१६६
छ. नं फ्यों वनेगु	१६७
ज. निदँया श्राद्ध (दुइ बर्षे श्राद्ध)	१६७

छैठौं-अध्याय १६९-१७९

६. आर्थिक जीवन १६९

सातौं-अध्याय १८०-१८६

७. धर्म र विश्वास १८०
७.१ धर्म १८०
७.२ विश्वास १८४

आठौं-अध्याय १८७-२४५

८. चाडपर्व १८७
८.१ गथांमुगः चह्रे १८७
८.२ गुंन्हु पुन्हि १८९
क) ब्यां जा नकेगु १९०
ख) सापारु (गाई जात्रा) १९२
ग) मतया १९३
घ) कृष्ण पुजा १९६
ङ) भिन्द्यो पुजा १९७
८.३. बौया ख्वा स्वेगु (बाबुको मुख हेर्नु) १९७
८.४. चथा (गणेश चतुर्थी) १९९
८.५. ञला पुन्हि २००
८.६. मोहनी (दशैं) २०३
क. जमरा राख्ने २०३
ख थापं पुजा कुछि भ्वे (महा अष्टमी) २०४
ग स्याकु त्याकु (महा नवमी) २०६
घ चालं (बिजया दशमी) २०९
८.७. स्वन्ति (तिहार) २१०
क. लक्ष्मी पुजा २११
ख. म्ह पुजा २१३
ग किजापुजा (भाई टिका) २१६
८.८. योमरी पुन्हि २१८
क देवाली २२०
८.९. फागु पुन्हि (होलि पुन्हि) २२२
८.१०. लखुं चह्रे (पाहाँ चह्रे) २२३
८.११. मातृ औंसी (आमाको मुख हेर्नु) २२८

८.१२. मच्छिन्द्रनाथको जात्रा २३०
क) याक मिसाया भुज्या २३८
ख) बाह्र बर्षे जात्रा २३९
ग) भोटो जात्रा २४०
i) घःकु २४१
ii) ञवा २४१
ii) सिकःमि २४२
८.१३. सिठि नखः २४२

नवौं-अध्याय २४६-२५७

९. विविध २४६
९.१. शिक्षा २४६
९.२. स्वास्थ्य २५०
९.३. संगीत २५२
९.४. अन्य समुहसंगको सम्बन्ध २५६

दशौं-अध्याय २५८-२६९

१०. १०.१. साराश २५८
१०.२. उपसंहार २६७
१०.३. सुझावहरु २६८

परिशिष्ट २७०

परिशिष्ट नः- १ २७०
१. ज्यापुथर, वस्ती २७०
परिशिष्ट नं.:- २ २७३
२. नेवारी शव्दको नेपालीमा अर्थ २७३
३. सहायक पुस्तक ग्रन्थ सूची २७५
४. चाडपर्वका फोटोहरु २८०